

УДК 930:271.4(477)“194/198”

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-51-4>

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ ПІДПІЛЛЯ

Карабінович Віталій Мирославович,

здобувач вищої освіти

третього освітньо-наукового рівня

*кафедри історії, археології та методики викладання
Херсонського державного університету*

024059@university.kherson.ua

orcid.org/0009-0009-9312-2587

Черемісін Олександр Вікторович,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії,

археології та методики викладання

Херсонського державного університету

al.cheremisin@gmail.com

orcid.org/0000-0003-0173-0489

Метою статті є всебічний історіографічний аналіз дослідження початку підпільної діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ) на теренах Західної України. Автори прагнуть простежити еволюцію підходів до цієї проблематики в різних історичних та ідеологічних контекстах, виявити головні наративи та концептуальні рамки, у межах яких інтерпретувалась діяльність УГКЦ. **Методологія** статті базується на міждисциплінарному підході, що поєднує історіографічний аналіз, теорії історичної та культурної пам'яті, постколоніальних студій та дискурс-аналізу. Застосовано також підходи історії повсякдення для глибшого осмислення життєвого виміру підпільної релігійної практики. **Основний зміст** статті складає системний огляд основних етапів розвитку історіографії дослідження УГКЦ в умовах підпілля. Проаналізовано радянську історіографію 1940–1980-х рр., яка через ідеологічну оптику презентувала УГКЦ як «антирадянський елемент» та «агента Ватикану», заперечуючи факт релігійних переслідувань і подаючи насильницьку ліквідацію Церкви «як добровільне возз'єднання з православ'ям». Діаспорна історіографія 1940–1980-х рр. подає УГКЦ, як духовний опір тоталітаризму, трактує її переслідування як акт геноциду релігійного життя українців, акцентуючи на збереженні церковної та національної ідентичності. Пострадянська українська історіографія 1990–2000-х рр. завдяки введенню до наукового обігу архівних джерел з фондів СБУ, МВС та ЦДАГО здійснила переосмислення подій, вперше об'єктивно висвітила механізми насильницької ліквідації УГКЦ, діяльність підпільного єпископату та духовенства. Західна наукова історіографія аналізує УГКЦ, як приклад релігійного опору тоталітарній системі, включаючи її в ширший контекст репресивної політики СРСР щодо релігійних інституцій та дослідження релігійної свободи в Центрально-Східній Європі. **У висновках** стверджується, що історіографія підпільної діяльності УГКЦ еволюціонувала від жорстко ідеологічних радянських трактувань до сучасних багаторівневих інтерпретацій, що враховують політичні, культурні та духовні аспекти опору Церкви радянській репресивній системі. Наголошено на важливості подальших міждисциплінарних досліджень, які дозволять глибше зрозуміти феномен підпільного існування Церкви як складову української історичної пам'яті та національної ідентичності.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, історіографія, радянська політика, тоталітарна система, релігійні переслідування, підпілля, історична пам'ять.

HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH IN WESTERN UKRAINE IN THE EARLY STAGES OF THE UNDERGROUND

Karabinovych Vitalii Myroslavovych,

Postgraduate Student at the Department of History,

Archeology and Teaching Methods

Kherson State University

024059@university.kherson.ua

orcid.org/0009-0009-9312-2587

Cheremisin Oleksandr Viktorovich,
*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of History,
Archaeology and teaching methods
Kherson State University
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

The article aims to perform a comprehensive historiographical analysis of the research into the early underground activities of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in Western Ukraine. We seek to trace the evolution of approaches to this issue in different historical and ideological contexts and identify the main narratives and conceptual frameworks within which the UGCC's activities were interpreted. **The methodology** of our study is based on the interdisciplinary approach that combines historiographical analysis, the theories of historical and cultural memory, postcolonial studies, and discourse analysis. We also employed the approaches from everyday history to gain a deeper understanding of the life dimension of underground religious practices. **The article's main content** includes a systemic review of the primary stages in the development of historiography on the UGCC in underground conditions. We analyzed the Soviet historiography from the 1940s to the 1980s, which presented the UGCC as an "anti-Soviet element" and "the Vatican's agent" through an ideological lens, denying the fact of religious persecutions and interpreting the violent liquidation of the Church as a "voluntary reunification with Orthodoxy". The diaspora historiography from the 1940s to the 1980s presents the UGCC as a spiritual resistance to totalitarianism and considers its persecution an act of genocide against Ukrainians' religious life, highlighting the preservation of church and national identities. The post-Soviet Ukrainian historiography from the 1990s to the 2000s, due to the introduction of archival sources from the SSU, MIA, and CSAPUU into scientific circulation, reinterpreted the events and, for the first time, objectively presented the mechanisms of the violent liquidation of the UGCC, the underground activities of the episcopate and clergy. The western scientific historiography analyzes the UGCC as an example of the religious resistance to the totalitarian system, including it in the broader context of the USSR's repressive policies towards religious institutions and the research into religious freedom in Central and Eastern Europe. **The conclusions** emphasize that the historiography of the UGCC's underground activities evolved from rigid ideological Soviet interpretations to contemporary multi-level interpretations considering political, cultural, and spiritual aspects of the Church's resistance to the Soviet repressive system. We underscore the importance of further interdisciplinary studies, which will allow for a deeper understanding of the phenomenon of the Church's underground existence as a component of Ukrainian historical memory and national identity.

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, historiography, Soviet policy, totalitarian system, religious persecutions, underground, historical memory.

1. Вступ

Актуальність теми історіографії дослідження УГКЦ у Західній Україні на ранніх етапах підпілля зумовлюється тим, що вона є не лише важливим елементом вивчення релігійної історії України, а й має ширший контекст – як приклад взаємодії Церкви, держави та суспільства в умовах репресивного політичного режиму. Її актуальність продиктована як потребами наукового дискурсу, так і суспільною потребою в історичному осмисленні трагічних та героїчних сторінок минулого.

Наукова новизна дослідження полягає в системному аналізі розвитку історіографії, присвяченої діяльності Української греко-католицької церкви на ранніх етапах підпілля на території Західної України, з урахуванням широкого кола джерел, методологічних підходів та інтерпретацій, сформованих у різні історичні періоди. У роботі вперше здійснено комплексну типологізацію основних напрямів історіографії – радянської, діаспорної, пострадянської, сучасної академічної та західної – з виокремленням їхніх провідних представників, тем, джерельної бази та аналітичних рамок.

Окремим внеском у розвиток теми є виявлення лакун і недостатньо досліджених аспектів у сучасній історіографії, зокрема щодо ролі мирян, жіночих, чернечих спільнот, підпільної катехизації та повсякденного життя церкви в умовах репресій.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який поєднує інструменти історичної науки, релігієзнавства, соціології, культурології та джерелознавства. Такий підхід дозволяє всебічно проаналізувати історіографію вивчення підпільної діяльності Української греко-католицької церкви у Західній Україні, виходячи не лише з фактологічного матеріалу, а й з урахуванням соціокультурного, політичного та релігійного контексту, в якому формувалися ті чи інші інтерпретації. Важливим методологічним інструментом виступає наратологічний аналіз, що дає змогу вивчити, як саме формувався образ УГКЦ в історіографії, які дискурсивні стратегії використовувались для її дискредитації чи героїзації, і як змінювалась ця візія в різні історичні періоди.

Для комплексного аналізу історіографії теми дослідження необхідним є залучення сучасних міждисциплінарних підходів, що дозволяють не лише реконструювати зміст історичних розвідок, але й критично осмислювати механізми їхнього формування, трансформації та функціонування в політичних, культурних і релігійних контекстах.

Ключовим методологічним напрямом є сучасна теорія історіографії та історичної пам'яті. Праці Г. Іггерса (Іггерс, 2003: 296 с.), Ю. Рюзен (Рюзен, 2007: 256 с.) демонструють, що історіографія є не лише сукупністю наукових досліджень,

а й важливим культурним феноменом, який формується в межах певних політичних і національних парадигм. Цей підхід дає змогу проаналізувати наративні стратегії, властиві діаспорній, пострадянській та західній історіографії, визначити їхні ціннісні орієнтири та ідеологічні засади.

Концепти колективної та культурної пам'яті, розроблені М. Гальбаксом (Гальбакс, 2001: 240 с.), Я. Ассманом (Ассман, 2012: 480 с.), є продуктивним для аналізу УГКЦ як інституції, що не лише зберігала релігійну віру, але й транслиувала колективну історичну пам'ять українського народу в умовах радянських репресій. Через цю оптику підпільна діяльність Церкви постає як форма збереження історичної тяглості, ідентичності та традиції, що відобразилося у її інтерпритації в діаспорній історіографії та у працях пострадянського періоду.

Класичні теорії тоталітаризму Ганни Арендт (Арендт, 2016: 712 с.), Карла Фрідріха та Збігнева Бжезинського (Friedrich C., Brzezinski Z., 1965: 514 р.) дозволяють розглядати радянську політику ліквідації УГКЦ як частину ширшої системи знищення автономних духовних інституцій. Аналіз радянської історіографії крізь призму цих підходів дає змогу виявити її функціонування як інструмента ідеологічного обґрунтування насильницької інкорпорації греко-католиків до РПЦ.

У контексті постколоніальних студій та деколонізаційного дискурсу Е. Саїда (Said, 2003: 396 р.), Г. Чакрабарті (Chakrabarty, 2000: 301 р.) переслідування УГКЦ розглядається як складова радянської колоніальної політики щодо Західної України. Діаспорна історіографія, з цього погляду, постає не лише як опис минулого, а як дискурс опору імперським парадигмам, що регламентує маргіналізований голос переслідуваної Церкви.

Богословсько-релігійнознавчі концепції «катакомбної церкви», які розробляли Й. Ратцінгер (Ratzinger, 2001: 134 р.), І. Хома (Хома, 1974: с. 12–18), дозволяють осмислити підпільну УГКЦ як феномен духовного спротиву та жертвового служіння в умовах переслідувань. Це дає змогу розглядати підпілля не як пасивне виживання, а як активну форму боротьби релігійного життя та свідчення віри.

Парадигма історії повсякдення, розроблена А. Людке (Lüdtkke, 1995: 312 с.), важлива для вивчення повсякденного життя підпільної УГКЦ. Цей підхід акцентує увагу на життєвих стратегіях священників і мирян, їхніх повсякденних практиках збереження віри, проведення нелегальних богослужінь, домашньої релігійності – це дозволяє вийти за межі структурного аналізу і зосередитись на мікроісторичному рівні.

Метою статті є всебічний історіографічний аналіз дослідження раннього етапу підпільної діяльності Української греко-католицької церкви

(УГКЦ) на теренах Західної України. Автори прагнуть простежити еволюцію підходів до цієї проблематики в різних історичних та ідеологічних контекстах, виявити головні наративи та концептуальні рамки, у межах яких інтерпретувалась діяльність УГКЦ.

Виходячи з викладених положень, стає очевидною необхідність ґрунтовного аналізу того, як у науковій, публіцистичній та конфесійній літературі різних періодів інтерпретувалась діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі. Такий аналіз дозволяє не лише прослідкувати еволюцію історичних підходів до теми, але й виявити ключові напрями, тенденції та методологічні особливості, які сформувалися в межах історіографічного дискурсу. У цьому контексті доцільним є поетапний розгляд основних історіографічних традицій, що виникли в межах радянської, еміграційної, пострадянської та сучасної академічної науки, а також у західних дослідницьких осередках. Саме така структура дозволить не лише систематизувати науковий доробок, присвячений УГКЦ в умовах репресій та підпілля, а й окреслити незаповнені ніші, що потребують подальших студій.

2. Радянська історіографія 1940–1980-х рр.

У рамках радянської історіографії діяльність Української греко-католицької церкви у Західній Україні висвітлювалась виключно крізь призму офіційної ідеології, яка трактувала УГКЦ як реакційну, «антирадянську» силу, що нібито діяла в інтересах «зовнішніх імперіалістичних центрів», насамперед – Ватикану. Праці цього періоду вирізняються високим рівнем тенденційності, пропагандистською спрямованістю та ідеологічно зумовленим корпусом джерел, оскільки дослідження базувались на внутрішньо-партійних документах, матеріалах органів держбезпеки та упередженнях самих ідеологів режиму.

Одним з найхарактерніших прикладів такого підходу була праця С. Медведєва «Католицизм і уніатство – ідеологічна зброя Ватикану» (Медведєв, 1959: 112 с.). Її автор подає уніатську церкву як агентуру Ватикану, що спрямована на «розпалювання націоналістичних настроїв, «підриг радянського ладу» та «роз'єднання слов'янських народів». Він уникає визначення будь-яких проявів репресій з боку держави, навпаки – ліквідація УГКЦ у праці зображується як «акція національного та духовного єднання українського народу» з російським православ'ям. Репресії проти греко-католицького духовенства повністю ігноруються або виправдовуються як «відповідь на антирадянську діяльність».

У подібному ключі витримані й численні брошури та статті радянських істориків-атеїстів, серед яких варто загадати роботи І. Шаховського (Шаховский, 1962: 96 с.), Л. Силантьєва

(Силантьев, 1965: 128 с.), Ф. Леонтьєва, що активно публікувалися протягом 1960–70 рр. Наприклад, у книзі Ф. Леонтьєв (Леонтьєв, 1970: 256 с.) звинувачує УГКЦ у «фашистській колаборації», навмисно ототожнюючи її з діяльністю ОУН-УПА та «буржуазним українським націоналізмом». Така логіка дозволяла легітимізувати репресивні дії держави в очах громадськості та приховати факти насильницької інтеграції церкви до московського патріархату.

Типовим прикладом радянського ідеологічного дискурсу стала й офіційна версія Львівського «собору» 1946 р., активно поширювана в науково-популярних і публіцистичних виданнях, зокрема у збірниках «Правда про унію» та «Проти уніатства», що виходили у Львові впродовж 1960–70-рр. У цих текстах повторювалась теза про «добровільне повернення» греко-католицького духовенства до православ'я, а будь-який опір чи незгода представників УГКЦ замовчувались або представлялись як маргінальна реакція «ворожих елементів».

У сучасному контексті радянські праці сприймаються як джерела не історичного знання, а радше як приклади функціонування історичної науки в тоталітарній системі, де історіографія виконувала ідеологічну функцію. Вони є свідченнями того, як політична система здатна формувати спотворений історичний наратив, зумовлений не академічними принципами, а партійною доцільністю. Хоча ці тексти не мають наукової цінності у класичному розумінні, вони можуть використовуватися сучасними дослідниками як джерела для аналізу радянської релігійної політики, пропагандистських стратегій і механізмів історичних маніпуляцій.

3. Діаспорна історіографія (1940–1980-ті рр.)

На тлі ідеологічної заангажованості радянської історіографії альтернативним центром збереження та осмислення історії Української греко-католицької церкви виступила українська діаспора, яка з 1940-х рр. активно документувала й інтерпретувала драматичні події, пов'язані з ліквідацією УГКЦ та її переходом у підпілля. На відміну від радянських авторів, діаспорні дослідники, більшість з яких мали безпосередній зв'язок з Церквою або були очевидцями подій, надавали перевагу мемуарно-документальному формату та церковній публіцистиці, зберігаючи пам'ять про репресії, мучеництво та духовну стійкість.

Однією з ключових фігур у цьому напрямі є І. Хома (Хома, 1974: с. 12–18), який у своїх численних статтях, виданих у Парижі і Римі впродовж 1950–70-х рр., висвітлював знищення УГКЦ як організовану кампанію духовного винищення, що межувала з культурно-релігійним геноцидом. У своїх публікаціях він акцентував увагу на

ролі радянських органів держбезпеки у ліквідації Львівського псевдособору 1946 р., насильницькому тиску на духовенство та ліквідації церковної структури. Його роботи, хоч і не позбавлені емоційного тону, стали важливим джерелом збереження фактологічного матеріалу.

Значний внесок у формування діаспорного наративу зробив також О. Назарук (Хома, Назарук, 1978: 350 с.), який у своїх працях намагався осмислити місію УГКЦ у контексті боротьби за національну ідентичність. Він подавав Церкву на лише як релігійну інституцію, а як головного носія українського духу, морального опору та культури в умовах радянського тоталітаризму.

Особливу вартість становлять праці І. Нагаєвського (Нагаєвський, 1961: 520 с.), зокрема його книга «Історія Христової Церкви на Україні», опублікована в Римі у 1961 р., яка містить окремий розділ про ліквідацію УГКЦ та підпільну діяльність духовенства. Автор, з позицій глибокої конфесійної відданості, трактує УГКЦ як мученицьку Церкву, що добровільно прийняла шлях переслідувань задля збереження вірності Апостольському Престолові. Ця праця поєднує історичний опис з богословським осмисленням репресій, що було типовим для багатьох діаспорних текстів.

Надзвичайно важливу роль відіграли також офіційні документи Синоду УГКЦ, що проводились в умовах еміграції. Ці документи фіксували факти переслідувань, арештів, заслань і страти духовенства, формуючи своєрідну «церковну хроніку» репресій. Видання з'являлися також у Лондоні, Вашингтоні, Торонто, Мюнхені і були спрямовані не лише на українську спільноту, а й на західну аудиторію з метою донесення правди про становище УГКЦ у СРСР. Їхня структура часто включала спогади священників і вірян, фотоархіви, листи з таборів, а також аналітичні розділи щодо ситуації в УРСР.

На нашу думку, у сучасному контексті, діаспорна історіографія сприймається як важливий пласт пам'яттєвого знання, що не лише зберіг правду про радянські репресії, а й заклав основи для подальших академічних досліджень після 1991 р. Попри відчутну конфесійність, емоційність і часткову джерельну обмеженість, ці праці стали цінним контранаративом до радянської версії подій, їх автори – першопрохідцями в збереженні історичної тяглості УГКЦ у світовому українстві.

4. Українська академічна історіографія після 1991 р.

З розпадом Радянського Союзу та здобуттям Україною незалежності з'явилися якісно нові умови для вивчення історії Української греко-католицької церкви, зокрема її раннього підпільного існування. Науковці отримали доступ до значного масиву архівних документів, раніше засекречених

фондів КДБ (згодом СБУ), МВС, ЦДАГО, а також церковних архівів. Це дозволило переосмислити характер репресій проти УГКЦ, вийти за межі публіцистичних і конфесійних описів і здійснити спробу наукового об’єктивного аналізу теми. У центр уваги дослідників цього періоду потрапили: насильницька ліквідація Церкви в 1946 р., діяльність підпільного єпископату, тактика виживання та релігійного спротиву, а також специфіка сталінської політики в релігійній сфері.

Одним з провідних представників нового історіографічного підходу став О. Турій (Турій, 2005: 312 с.) – дослідник з Львівської богословської академії (згодом – Українського католицького університету), який активно впроваджував інтердисциплінарний та джерелознавчий підхід у дослідженні підпільного періоду УГКЦ. У низці його праць, зокрема у роботі «УГКЦ у підпіллі: витоки, структура, діяльність (1946–1989)» (Турій, 2011: 440 с.), йдеться про політичну сутність Львівського псевдособору, організованого радянськими спецслужбами та про організаційні механізми функціонування греко-католицьких громад в умовах переслідувань. О. Турій залучив архівні матеріали СБУ, мемуари, свідчення очевидців, демонструючи масштаб і системність репресій.

А. Содомора (Содомора, 1996), відомий як перекладач і гуманітарій широкого профілю, у своїх розвідках 1990-х років виявляв глибокий інтерес до духовної спадщини греко-католицької традиції, її ролі в культурному спротиві та збереженні християнського гуманізму в умовах тоталітаризму. Його тексти сприяли популяризації теми УГКЦ у культурному середовищі незалежної України.

Вагомий внесок у дослідження раннього періоду підпілля зробив також В. Марусь (Марусь, 1997: с. 34–49), який з позицій політолога й історика висвітлював репресивну політику сталінського режиму щодо релігії загалом і УГКЦ, зокрема. У його працях акцентується увага на інституційному вимірі церковної ліквідації, ролі органів державної безпеки, а також на міжнародному контексті реакції Апостольської Столиці на події у Східній Європі.

Дослідження Я. Дашкевича (Дашкевич, 1994: с. 25–44), зокрема його аналітичні праці про політичну ситуацію в Західній Україні у 1940-х рр., створили широкий контекст для розуміння того, в якій суспільно-політичній атмосфері відбувалось насильницьке знищення УГКЦ. Його підхід відзначався джерельною глибиною та концептуальною чіткістю, що дозволяло вписати церковну історію у загальний наратив антикомуністичного спротиву.

Перші десятиліття 2000-х рр. ознаменувались значним якісним проривом у дослідженні історії УГКЦ. Сучасна академічна історіографія

вирізняється міждисциплінарним характером, активним використанням як архівних матеріалів так і усної історії, цифрових баз даних, методів соціальної історії, історії повсякденності, історії церкви як інституції та, навіть, елементів культурної антропології. У центр уваги сучасних дослідників потрапляють не лише події ліквідації УГКЦ у 1946 р. і репресивна політика сталінізму, але й щоденна релігійна практика, внутрішня структура підпільних громад, самовідтворення священнического корпусу, трансформація богословського мислення в умовах підпілля, а також роль жінок і мирян у збереженні церковної традиції.

Серед провідних авторів початку XXI ст. варто відзначити О. Пахловську (Пахловська, 2008: с. 15–23), яка в низці культурологічних та релігієзнавчих досліджень розглядає феномен УГКЦ у підпіллі як приклад тривалого опору тоталітарного дискурсу. У її роботах простежується ідея про УГКЦ як «Церкву мовчання», що сформувала унікальний досвід духовної стійкості, перетворившись на осередок морального опору в суспільстві. Такий підхід дозволяє осмислити підпільний період не лише як історичний факт, а як культурну травму та водночас джерело ідентичності для пострадянського українського християнства.

Особливе місце займає діяльність дослідників Інституту Церкви Українського католицького університету, зокрема С. Бойко, О. Кулинич, Т. Бублика, П. Галадзи (Бойко, Кулинич, Бублик, Галадза, 2019: 280 с.), Т. Татарчука (Татарчук, 2007: с. 30–47), П. Новіка (Новік, 2004: 352 с.) та інших. Їхні праці базуються на великому обсязі неопублікованих архівних матеріалів, включно з фондами СБУ, приватними листуваннями, документами з церковних архівів, інтерв’ю з учасниками подій. У серії публікацій розглядаються персональні траєкторії підпільних священників, роль таємно висвячених єпископів, а також питання внутрішньої організації та духовної формації в умовах переслідувань. Ці дослідження позначені чіткою аналітикою, увагою до нюансів і дотриманням наукової неупередженості.

Важливу роль у сучасному осмисленні теми відіграють праці Я. Грицака (Грицак, 2005: с. 7–26), який у широкому контексті історії XX ст. аналізує трансформацію української ідентичності та місце УГКЦ як її носія в умовах радянського режиму. Його методологічний підхід дозволяє поєднати церковну тематику з модернізаційними процесами пам’яті, націєтворення.

Підсумовуючи можна сказати, що пострадянська українська історіографія заклала підвалини для наукового вивчення УГКЦ у підпіллі. Вона позбавлена як радянської ідеологізації, так і діаспорній емоційності, натомість базується на документальній основі, критичному підході та спробі реконструкції реальної історичної картини. 1990-ті

роки для історіографії важливі тим, що перетворили УГКЦ з об'єкта ідеологічної боротьби на предмет серйозного академічного осмислення, створивши підґрунтя для поглиблених міждисциплінарних досліджень, які почали розвиватись у 2000–2010-х рр. Сучасна історіографія також звертається до тем, раніше майже не досліджених. Зокрема, з'являються роботи, присвячені жіночому досвіду в підпіллі, релігійній освіті в умовах заборони, підпільним хрестинам, сповідам, літургіям, а також способам прихованої комунікації між підпільними структурами. Поступово формується уявлення про підпільну УГКЦ не як виняток чи тимчасовий стан, а як цілісну соціо-релігійну систему, здатну до відтворення і духовної життєздатності в найгірших умовах.

Інтерпретуючи здобутки сучасної академічної української історіографії можна стверджувати, що вона дозволяє не лише глибше зрозуміти природу радянських репресій, а й переосмислити роль Церкви у виживанні національної спільноти, розвитку етики спротиву, духовної культури та формуванні посттоталітарної пам'яті. У цьому контексті сучасні дослідження є не лише академічними інструментом, але й важливою складовою процесу колективного усвідомлення ідентичності українського суспільства.

5. Західна наукова історіографія

Західна історіографія, яка формувалась паралельно до радянської та діаспорної, відіграла важливу роль у збереженні й осмисленні історії Української греко-католицької церкви в умовах підпілля. Її характерною рисою є наукова об'єктивність, критичність до ідеологічних наративів та системна увага до церковної історії як невід'ємної частини історії спротиву тоталітаризму у Східній Європі. Дослідження УГКЦ західними науковцями зазвичай вписуються у ширший контекст релігійної політики СРСР, функціонування Церков під тиском комуністичних режимів, міжконфесійних відносин і проблематики совісті.

Одним з найвпливовіших західних дослідників УГКЦ був Б. Боцюрків (Боцюрків, 1996: 320 с.) – канадський історик українського походження. Його фундаментальна праця стала класичним зразком академічного аналізу політики СРСР щодо УГКЦ. Автор, ґрунтуючись на архівних документах, свідченнях емігрантів, матеріалах Ватикану та публікаціях самвидаву, докладно дослідив механізми знищення УГКЦ, зокрема, організацію Львівського псевдособора 1946 р., роль НКВС та релігійної політики КПРС. У сучасному контексті його дослідження зберігає актуальність як методологічно зразкове, з чітким аналізом державно-церковних відносин, розкриттям репресивної логіки сталінізму та транснаціональним підходом до теми.

Значний внесок у формування західної історіографії зробив також П. Магочій (Магочій, 1996: 512 с.), відомий дослідник історії Центрально-Східної Європи та національних меншин. У своїх працях автор розглядає УГКЦ як ключовий елемент української національної ідентичності, що зберігав духовну спадкоємність упродовж радянського панування. Він не зосереджувався виключно на церковних процесах, але органічно вписує греко-католицький досвід у ширший контекст історії нації, трактуючи Церкву як носія мови, традиції, політичної суб'єктності.

Дослідник С. Плохій (Плохій, 2014: 320 с.) відомий своєю безпосередньою глибинною аналітикою та використанням компаративних підходів. Хоча його дослідження безпосередньо не зосереджується винятково на УГКЦ, але у своїх працях він приділяє увагу релігійній політиці, взаємодії між Церквою та державою, а також ролі релігії в процесах деколонізації пострадянського простору. У сучасному контексті його висновки актуальні для розуміння тривалості й масштабності релігійного спротиву в тоталітарній системі (Плохій, 2014: 320 с.).

Особливе місце займає J. Pelikan (Pelican, 1971: 580 p.) – американський історик християнства, відомий широким спектром досліджень історії Церкви. У межах його робіт простежується глибоке розуміння східноєвропейських церковних традицій, у тому числі й греко-католицьких. Хоча він не зосереджується виключно на УГКЦ, його праці важливі для розуміння богословської та еклезіологічної специфіки Церкви, яка діяла в підпіллі, зберігаючи апостольську спадкоємність, обрядову самобутність і духовну дисципліну в умовах репресій.

Сьогодні західна історіографія не лише зберігає важливі наративи про підпільну УГКЦ, але й активно взаємодіє з українськими науковими середовищами, підтримуючи проекти цифровізації архівів, розвиток усної історії, нових форм наукової колаборації. Її внесок у тему підпільної Церкви полягає у збалансованому поєднанні джерельної бази, концептуальній строгості та гуманістичної інтерпретації, яка розглядає УГКЦ як феномен не лише церковний, але й цивілізаційний – як частину глобального опору тоталітаризму, що зберігала людську гідність в нелюдських умовах.

6. Висновки

Таким чином, дослідження теми української греко-католицької церкви на ранньому етапі підпілля виявляє динаміку розвитку наукових підходів і методологічних парадигм, що відображає загальні суспільно-політичні зміни та трансформації у сфері історичного знання. Радянська

історіографія, спираючись на ідеологізовані наративи, трактувала УГКЦ як «ворожу антирадянську організацію», заперечуючи релігійні переслідування та ідеалізуючи «повернення до православ'я». Цей період відзначався цензурою, тенденційністю та обмеженим джерельним підґрунтям.

Діаспорна історіографія, що базувалась на свідченнях репресованих, церковній публіцистиці та мемуаристиці, надала в дослідженнях голос переслідуваним, визнаючи репресії як геноцид церковного життя і підкреслюючи роль УГКЦ у збереженні української ідентичності в еміграції.

Водночас пострадянська українська академічна історіографія зробила значний крок уперед завдяки відкриттю архівів, об'єктивізації оцінок сталінської політики та критичному аналізу періоду підпілля. Вона вирізняється міждисциплінарністю, глибинним аналізом соціально-релігійних процесів, а також увагою до малодосліджених аспектів

церковного життя в умовах репресій. Вона не лише розширює джерельну базу, а й впроваджує нові методи дослідження, що дозволяють осмислити підпілля УГКЦ як комплексний соціокультурний феномен.

Західна наукова історіографія, базуючись на міжнародних архівах і компаративних дослідженнях, формує об'єктивний науковий образ УГКЦ як важливої ланки спротиву тоталітаризму, що зберігала духовну ідентичність українського народу в найскладніших історичних умовах.

Отже, історіографічний аналіз підтверджує, що тематика УГКЦ на ранньому етапі підпілля є багатогранною і потребує подальшого комплексного вивчення із залученням нових джерел, методів і міждисциплінарних підходів. Це сприятиме не лише глибшому розумінню історії церкви, а й посиленню національної пам'яті, усвідомленню ролі релігії в формуванні української ідентичності та розвитку сучасної гуманітаристики.

Література:

1. Ассман Я. Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини. Київ: Либідь, 2012. 480 с.
2. Арендт Г. Витоки тоталітаризму. Київ: Дух і Літера, 2016. 712 с.
3. Бойко С., Кулинич О., Бублик Т., Галадза П. Архівні матеріали та історія Української греко-католицької церкви в підпіллі / за ред. О. Кулинич. Львів: УКУ, 2019. 280 с.
4. Боцюрків Б.Р. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950). Оттава: University of Ottawa Press, 1996. 320 с.
5. Гальбаакс М. Колективна пам'ять. Київ: Ніка-центр, 2001. 240 с.
6. Грицак Я. Пам'ять, ідентичність, модернізація: український випадок XX ст. *Україна модерна*. № 10. 2005. С. 7–26.
7. Дашкевич Я. Західна Україна в 1940-х роках: політична ситуація та опір тоталітаризму. *Україна модерна*. № 3–4. 1994. С. 25–44.
8. Іггерс Г. Історіографія у XX ст.: від науковості до постмодерну. Київ: Ніка-Центр, 2003. 296 с.
9. Леонтьев Ф. Религия и национализм на Западной Украине. М.: Наука, 1970. 256 с.
10. Магочій П.Р. Історія України. К.: Либідь, 1996. 512 с.
11. Марусь В. Роль радянських спецслужб у ліквідації УГКЦ. *Український історичний журнал*. № 2. 1997. С. 34–49.
12. Медведев С. Католицизм и униатство – идеологическое оружие Ватикана. М.: ОГИЗ, 1959. 112 с.
13. Пахловська О. Церква мовчання: феномен підпільного християнства в Україні. *Критика*. № 3. С. 15–23.
14. Плохій С. Остання імперія: останні дні Радянського Союзу. К.: Критика, 2014. 320 с.
15. Плохій С. Ворота Європи: історія України. К.: Либідь, 2015. 480 с.
16. Нагаєвський І. Історія Христової Церкви на Україні. Рим: Видавництво ОО Василіян, 1961. 520 с.
17. Новік П. Історики проти історії: використання і зловживання історією у XX ст. Київ: Критика, 2004. 352 с.
18. Рюзен Ю. Що таке історія? Теоретичні нариси. Київ, Ніка-центр, 2007. 256 с.
19. Силантьев Л. Религия и классовая борьба: униатство под ударом. М.: Мысль, 1965. 128 с.
20. Содомора А. Під знаком Пегаса і Хреста: роздуми про духовну спадщину. Львів: Світ.
21. Татарчук Т. Постколоніальний дискурс в українській історіографії: між політикою і наукою. *Україна модерна*. 2007. 12. С. 30–47.
22. Турій О. Підпілля УГКЦ: історія та документальні свідчення. Київ: Наукова думка, 2005. 312 с.
23. Турій О. УГКЦ у підпіллі: витоки, структура, діяльність (1946–1989). Львів: Видавництво УКУ, 2011. 440 с.
24. Хома І., Назарук О. Українська греко-католицька церква у підпіллі: документи і спогади. Торонто: Видавництво Української Католицької Архiepархії, 1978. 350 с.
25. Хома І. Роль УГКЦ в обороні національної ідентичності. *Вісті з Риму*. 1974. 3. С. 12–18.
26. Шаховский И. Униатство на Западной Украине. Киев: Политиздат, 1962. 96 с.

27. Pelican, Jaroslav. *The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine*. Chskago: University of Chicago Press, 1971. 580 p.
28. Friedrich C., Brzezinski Z. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965. 514 p.
29. Said E. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 2003. 396 p.
30. Chakrabarty D. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2000. 301 p.
31. Ratzinger J. *Faith and the Future*. San Francisco: Ignatius Press, 2001. 134 p.
32. Lüdtke A. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995. 312 p.

References:

1. Assman Ya. (2012). *Kulturna pamiat. Pysmo, pamiat pro mynule i politychna identychnist u vysokykh kulurakh davyny*. [Cultural memory. Writing, Memory of the Past, and Political Identity in the High Cultures of Antiquity]. Kyiv: Lybid. 480 s. [in Ukrainian]
2. Arendt H. (2016). *Vytoky totalitaryzmu*. [The origins of totalitarianism]. Kyiv: Dukh i Litera. 712 s. [in Ukrainian]
3. Boiko S., Kulynych O., Bublyk T., Haladza P. (2019). *Arkhivni materialy ta istoriia Ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy v pidpilli* [Archival materials and history of the Ukrainian Greek Catholic Church in the underground] / za red. O. Kulynych. Lviv: UKU. 280 s. [in Ukrainian]
4. Botsiurkiv B.R. (1996). *Ukrainska hreko-katolytska tserkva iadianska derzhava (1939–1950)*. [The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)]. Ottava: University of Ottawa Press. 320 c. [in Ukrainian]
5. Halbaaks M. (2001). *Kolektyvna pamiat*. [Collective memory]. Kyiv: Nika-tsentr. 240 s. [in Ukrainian]
6. Hrytsak Ya. (2005). *Pamiat, identychnist, modernizatsiia: ukraïnskyi vyvadok XX st.* [Memory, Identity, Modernization: The Ukrainian Case of the Twentieth Century] *Ukraina moderna*. № 10. S. 7–26. [in Ukrainian]
7. Dashkevych Ya. (1994). *Zakhidna Ukraina v 1940-kh rokakh: politychna sytuatsiia ta opir totalitaryzmu*. [Western Ukraine in the 1940s: Political Situation and Resistance to Totalitarianism] *Ukraina moderna*. № 3–4. S. 25–44. [in Ukrainian]
8. Ihers H. (2003). *Istoriografii u XX st.: vid naukivosti do postmodernu*. [Historiography in the Twentieth Century: From Scholarship to Postmodernity] Kyiv: Nika-Tsentr. 296 s. [in Ukrainian]
9. Leont'ev F. (1970). *Religiia i nacionalizm na Zapadnoj Ukraini*. [Religion and Nationalism in Western Ukraine] M.: Nauka. 256 s. [in Russian]
10. Marus V. (1997). *Rol iadianskykh spetssluzhb u likvidatsii UHKTs*. [The role of Soviet special services in the liquidation of the UGCC] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 34–49. [in Ukrainian]
11. Medvedev S. (1959). *Katolicizm i uniatstvo – ideologicheskoe oruzhie Vatikana*. [Catholicism and Uniatism are ideological weapons of the Vatican] M.: OGIZ. 112 s. [in Russian]
12. Mahochii P.R. (1996). *Istoriia Ukrainy*. [History of Ukraine] K.: Lybid. 512 s. [in Ukrainian]
13. Pakhlovskia O. (2008). *Tserkva movchannia: fenomen pidpilnoho khrystyianstva v Ukraini*. [The Church of Silence: The Phenomenon of Underground Christianity in Ukraine] *Krytyka*. № 3. S. 15–23. [in Ukrainian]
14. Plokhii S. (2014). *Ostannia imperiia: ostanni dni Radianskoho Soiuzu*. [The Last Empire: The Last Days of the Soviet Union] K.: Krytyka. 320 s. [in Ukrainian]
15. Plokhii S. (2015). *Vorota Yevropy: istoriia Ukrainy*. [The gateway to Europe: the history of Ukraine] K.: Lybid. 480 s. [in Ukrainian]
16. Nahaievskiy I. (1961). *Istoriia Khrystovoi Tserkvy na Ukraini*. [History of the Church of Christ in Ukraine]. Rym: Vydavnytstvo OO Vasyl'ian. 520 s. [in Ukrainian]
17. Novik P. (2004). *Istoryky proty istorii: vykorystannia i zlovzhyvannia istoriieiu u XX st.* [Historians against history: the use and abuse of history in the twentieth century] Kyiv: Krytyka. 352 s. [in Ukrainian]
18. Riuzen Yu. (2007). *Shcho take istoriia? Teoretychni narysy*. [What is history? Theoretical essays] Kyiv, Nika-tsentr. 256 s. [in Ukrainian]
19. Silant'ev L. (1965). *Religiia i klassovaya bor'ba: uniatstvo pod udarom*. [Religion and class struggle: Uniatism under attack] M.: Mysl', 1965. 128 s. [in Russian]
20. Sodomora A. (1996). *Pid znakom Pehasa i Khresta: rozdumy pro dukhovnu spadshchynu*. [Under the Sign of Pegasus and the Cross: Reflections on Spiritual Heritage] Lviv: Svit. [in Ukrainian]
21. Tatarchuk T. (2007). *Postkolonialnyi dyskurs v ukraïnskii istoriografii: mizh politykoïu i naukoviu*. [Postcolonial Discourse in Ukrainian Historiography: Between Politics and Science] *Ukraina moderna*. 12. S. 30–47. [in Ukrainian]

22. Turii O. (2005). *Pidpilna UHKs: istoriia ta dokumentalni svidchennia*. [The underground UGCC: history and documentary evidence] Kyiv: Naukova dumka. 312 s. [in Ukrainian]
23. Turii O. (2011). *UHKs u pidpilli: vytoky, struktura, diialnist (1946–1989)*. [The UGCC in the Underground: Origins, Structure, and Activities (1946–1989)] Lviv: Vydavnytstvo UKU. 440 s. [in Ukrainian]
24. Khoma I., Nazaruk O. (1978). *Ukrainska hreko-katolytska tserkva u pidpilli: dokumenty i spohady*. [The Ukrainian Greek Catholic Church in the Underground: Documents and Memories] Toronto: Vydavnytstvo Ukrainskoi Katolytskoi Arkhyieparkhii. 350 s. [in Ukrainian]
25. Khoma I. (1974). Rol UHKs v oboroni natsionalnoi identychnosti. [The role of the UGCC in the defense of national identity] *Visti z Rymu*. 1974. 3. S. 12–18. [in Ukrainian]
26. Shahovskij I. (1962). *Uniatstvo na Zapadnoj Ukraine*. [Uniatism in Western Ukraine]. Kiev: Politizdat. 96 s. [in Russian]
27. Pelican, Jaroslav. (1971). *The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine*. Chskago: University of Chicago Press. 580 p. [in English]
28. Friedrich C., Brzezinski Z. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 514 p. [in English]
29. Said E. (2003). *Orientalism*. New York: Vintage Books. 396 p. [in English]
30. Chakrabarty D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press. 301 p. [in English]
31. Ratzinger J. (2001). *Faith and the Future*. San Francisco: Ignatius Press. 134 p. [in English]
32. Lüdtke A. (1995). *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press. 312 p. [in English]

Стаття надійшла до редакції 11.07.2025

Рекомендована до друку 15.08.2025

Опублікована 12.09.2025